

KÖNYVISMERET HÁZIDOLGOZAT

Könyvgyűjtők és könyvherdálók

A Toldy Ferenc Könyvtár kiállítása

Készítette: Győri Virág Katalin

Konzulens: Buda Attila

PPKE Kiadói szerkesztő I. évfolyam

Budapest, 2006. május 15.

1. Hogyan tudja értelmezni az európai könyvkiadás (nyomdászat) fejlődését, valamint a ritka kiadványok iránti igényt a kiállításon látott könyvek alapján?

Kínában már évszázadokkal előbb feltalálták azt a sokszorosítási technikát, amellyel Európában csak az 1400-as években kezdtek kísérletezni. Kína olyan elzártságban élt, hogy találmányai csak nagyon lassan, valószínűleg az arabok közvetítésével jutottak el a mi kontinensünkre.

A reneszánsz kori Európában a másolóműhelyek már nem bírták kielégíteni a könyvek iránti megnövekedett igényt. Ráadásul mire a másolással elkészültek, az információk egy része elavult. Ilyen szükségletek mellett egy gyorsabb és olcsóbb módszert kellett keresni. A probléma megoldására számtalan titkos társaság alakult.

Az egyik első megoldási kísérlet a táblanyomat volt. Ez az eljárás a XV. században tűnt fel Európában. Eleinte szentképek sokszorosítására használták, ám később szövegeket is írtak hozzá. A legtöbb táblanyomat Németországban készült. A legismertebbek a *Biblia Pauperum* változatai, amelyek képekben, kevés szöveggel kiegészítve mesélték el a bibliai történeteket. A szöveges kiadványok közül érdemes megemlíteni Donatus *Latin nyelvkönyvét* is.

A másik megoldási kísérlet a könyvnyomtatás volt. A legjobban sikerült találmány Gutenberg (Johannes Gensfleisch, 1300-as évek vége – 1468) mainzi aranyműves nevéhez fűződik. Mivel az általa készített könyvekbe nem nyomtatott kolofont, és a nevét sem tüntette fel bennük, sokáig bizonytalan volt, hogy ki is találta fel valójában a könyvnyomtatást: ő, egykori üzlettársa, Fust, netán valaki más? Ma már elég bizonyíték áll rendelkezésünkre ahhoz, hogy Gutenberget tekinthessük e módszer atyjának.

Gutenberg fő művének a *42 soros Biblia* tekinthető. Ennek a Szentírásnak – a korabeli kódexekhez hasonlóan – nincs címlapja, de még kolofon sincs a végén. A szöveg kéthasábos, egy oldalon 42 sor van (a nevét is innen kapta). A mű 641 levélből (azaz 1282 oldalból) áll, és a kéziratos könyvek minden jellemzőjét magán viseli, mivel Gutenberg szándéka is az volt, hogy új eljárásával tökéletesen szép, kézírásosnak látszó kódexet állítson elő. Csak a szöveget nyomtatták, a díszítések (az iniciálék, keretdíszek stb.) utólag kerültek a könyvbe, kézzel. (Ez egyébként az összes ún. ősnymtatványra jellemző volt: az első nyomtatott könyvek még jó ideig a kódexekhez hasonlóan néztek ki – nagyméretű, díszes művek voltak, melyek alacsony példányszámban jelentek meg. A kiállításon bemutatott Temesvári Pelbárt-kötet – bár jelenleg szakszerű restaurálásra szorul – is jó példája ennek.)

Gutenberg találmánya szélesebben terjedt Európa-szerte. Közel ötven év alatt 1500 nyomdát alapítottak, és 40 ezer könyvet adtak ki. Ebben óriási szerepe volt a reformációnak. Luther és követői tudatosan kihasználták a technikai lehetőségeket a reformáció eszméinek terjesztésre. Bibliákat, katekizmusokat, énekes- és imakönyveket, teológiai műveket adtak az emberek kezébe. Természetesen a katolikus egyház is felismerte a könyvnyomtatásban rejlő lehetőségeket, így a hitviták már nem csupán szóban, hanem írásban is folytatódhattak. A XVI. században a teológiai diskurzusok, illetve a földrajzi felfedezések olyan információéhséget eredményeztek, amelyek a tipográfusokat nagyobb tempóra sarkallták. Olcsón, gyorsan, nagy példányszámban kellett a könyveket megjelentetni. A könyv megszűnt művészi tárgy lenni, inkább hasznos zsebkönyvvé vált.

A nagy ívű fejlődésnek a cenzúra megjelenése szabott határt. 1559-ben IV. Pál pápa jelentette meg az *Index librorum prohibitorum* című kiadványt, azaz a tiltott könyvek jegyzékét, melyet időről időre újabb művekkel egészítettek ki. A kiállításon látott Indexek tanúsága szerint még Boccaccio Dekameronja, illetve Erasmus művei is tiltólistára kerültek.

A barokk kor ízlésvilága nem csupán a könyvek küllemében, hanem a címsorokban is tükröződött. A reneszánsz típusú rövid címsorok helyett hosszú, tekervényes mondatok keletkeztek cím gyanánt, ahol a nyomdász néha az egész betűkészletét elővezette. Kedvelték a piros-fekete nyomású címlapokat is.

A felvilágosodással megjelent a nagyipari könyvkiadás s ezzel együtt a nyomdászati munkafolyamatok szétválása is. A XIX. századra már kiadói vállalatok jöttek létre több tucat vagy több száz alkalmazottal. Nem volt szükség arra sem, hogy egy kiadó mindig ugyanazzal a nyomdával dolgoztasson. Egyes kiadók az általuk kedvelt könyvműfajokra specializálódtak. Az újságokat hírlapkiadók jelentették meg.

Megváltozott a könyvek tartalma is: jóval kevesebb teológiai irodalom jelent meg, és megnőtt az igény a korszerű tudományos könyvek, almanachok, évkönyvek és a szépirodalmi művek iránt. A

kiadványokat réz- és fametszetek díszítették. (A tárlaton erre is láthattunk szép példát, a *Koszorú* című folyóirat egyik számában a kor egyik kedvelt színésznőjéről, Charlotte von Hagnról készült rézmetszetportrét.) A technikai fejlődésben a következő nagyobb fordulópontot a könyvkötés gépiesítése, illetve a fénykép megjelenése és a fényszedő gépek feltalálása jelentette.

Hazánkban a német származású, Itáliában dolgozó Andreas Hess alapított először nyomdát. 1473-ban Budán adta ki *Chronica Hungarorum* című művét. Sajnos ez a nyomda igen rövid életűnek bizonyult, mivel szűk volt az írástudók rétege, s még szűkebb azoké, akik magasabb műveltséggel rendelkeztek. Így a könyvnyomtatás csak mintegy hatvanévnnyi szünet után, 1539-től terjedt el Magyarországon. Az első magyar nyelvű nyomtatott könyv Sylvester János Újszövetség-fordítása volt (1541).

Az első nagyalakú, díszes könyvek olyan drágák voltak, hogy a XVI. században még kevesek engedhették meg maguknak, hogy gyűjtsék őket. (Egy-egy példány megközelítőleg egy mezővárosi ház árának a harmadába került.)

A könyvnyomtatás ugrásszerű fejlődését jelzi, hogy Honterus János brassói és Sylvester János sárváriújszigeti nyomdájának megindulásától a XVI. század végéig majdnem 900, a XVII. században mintegy 4000, a XVIII. században pedig kb. 16 000 kötetet nyomtak hazánkban. A kora újkorban a könyvek igen kis példányszámban készültek: ezernél több darabot csak az igazán jól eladható művekből (kalendáriumok, álmos-, énekes- és imakönyvek, Bibliák) adtak ki. Azonban meg kell jegyeznünk azt is, hogy hazánk a hatalmas németországi könyvpiac szomszédságában feküdt, és az itt élők közül sokan értettek (olvastak) németül, illetve latinul, így számos könyv érkezett hazánkba a kereskedők hordóiban.

A reformáció hazai terjedésével egyre több nyomda működött Magyarországon. A főúri patrónusok szívesen támogatták prédikátoraik írói és könyvkiadói tevékenységét. Huszár Gál, Bornemisza Péter és Heltai Gáspár is nemesi pártfogóik segítségével vásárolhattak nyomdagépet maguknak, s ennek köszönhetően maradt fenn irodalmi tevékenységük is. Az ellenreformáció hatására katolikus nyomdák is alakultak, közülük a legismertebb a nagyszombati volt. (A kiállításon több ott készült kiadvány is helyet kapott.)

Mind a Habsburg Birodalomhoz tartozó királyi Magyarországon, mind pedig Erdélyben működtek nyomdák, csak a török hódoltság területe maradt fehér folt. (A törökök saját írásbelisége ugyanis ez idő tájt még kéziratos könyvekben terjedt.) Ekkoriban csak egy igen szűk réteg tudott írni-olvasni (ők vagy nemesek voltak, vagy ebből életek), és a nemesek körében is csak kevesen olvastak kedvtelésből – például szépirodalmat. Ez a helyzet igazán csak a XIX. századra változott meg, amikor szinte mindenki elvégezte legalább az alapfokú iskolát.

Fontos mérföldkő volt az is, amikor a XVIII. század elején megjelent a nyomtatott betű másik megjelenési formája, az újság is. 1705-ben indította el II. Rákóczi Ferenc a *Mercurius Veridicus* című újságot, melynek fő célja a külföld informálása volt. A művelt közönségnek szólt a latin nyelvű *Nova Posoniensia* nevű hetilap, melyet Bél Mátyás adott ki a pozsonyi evangélikus líceum tanáraival közösen.

A barokk korban a főúri kastélyok fontos díszé lett a könyvtárszoba. A Nádasdy, a Batthyány, a Zrínyi és a Rákóczi család könyvtára az ország legrangosabb bibliotékái közé tartozott.

A XVIII. században már kis formátumú, kötés nélküli könyveket is lehetett kapni, amelyek a parasztok számára sem voltak megfizethetetlenek. (Egy ima- vagy énekeskönyv egy szita, illetve köpű árának megfelelő összegbe került.)

A felvilágosodás eszméinek terjedését a cenzúra enyhülése is segítette. Míg 1774-ben 4476, addig 1784-ben már csak 900 cím szerepelt a tiltott művek jegyzékében. A szigor lazulása a könyvkiadásra is élenkítő hatással volt. 1760 és 1790 között 17-ről 51-re emelkedett a nyomdák száma. Mind több könyvtár nyitotta meg kapuit. Az Egyetemi Könyvtár már 1777-ben működött, és a továbbiakban egy sor főnemes ajánlotta fel a gyűjteményét a nagyközönségnek. 1802-ben hozzávetőleg húszezer kötetet számlált a Széchényi Ferenc gróf (1754–1820) által alapított gyűjtemény, mely máig is az ő nevét viseli, és az ország első könyvtára.

A kiegyezés után hazánkban is differenciálódott a könyvkiadás. A régi típusú kis műhelyek nem tudtak a részvénytársaságokkal versenyezni. A kis kiadók csődbe mentek, vagy beolvadtak a nagyobb vállalkozásokba. Csak egy-két, bibliofil könyv előállítására specializálódott kiadó tudott fennmaradni. Közülük is a legismertebb a Kner család nyomdája, mely művészi igényű kiadványaival saját stílust

teremtett. (Ebből is láthattunk ízelítőt a tárlaton.) Az új találmányok meggyorsították a nyomdai eljárásokat, s egyben tökeigényessé tették a kiadói vállalkozásokat. A nagy társaságok (pl. Athaneum, Franklin, Révai, Pallas, Egyetemi Nyomda) grafikai műhelyeket, papírgyárakat, nyomdákat, könyvkötő műhelyeket, boltokat stb. vásároltak.

A századfordulón sorra jelentek meg neves íróink és költőink (pl. Madách, Arany) művei a kor legkedveltebb festője és grafikusja, Zichy Mihály képeivel. Nagy népszerűségnek örvendtek a hasonmás kiadások is. A könyvgyűjtők számára pedig már akkor is óriási örömet jelentett egy, a szerző által dedikált kötetet (mint a kiállításon bemutatott Babits-fordítást) vagy egy kis példányszámban kiadott művet (mint például a tárlaton látott Heine-novelletfüzért) birtokolni.

2. Végigtekintve az egykori tulajdonosok névsorát, írja le és indokolja meg, kinek a magánkönyvtárára lett volna a leginkább kíváncsi!

A választásom Horvát Árpád könyvtárára esett. A neves történétíró, jogtörténész, egyetemi tanár nem csupán a Szendrey Júliával kötött házasságáról volt ismert: messze földön híres volt könyvszeretetről is. 1840-ben kezdte el gyűjteni könyveit; később ez a szenvedélyévé vált. Minden pénzét könyvekre költötte. Állítólag a szalonjában nem lehetett leülni, mert minden szék tele volt új „szerzeményekkel”... Hatezer kötetes könyvtárát 1896. február 1-jén dr. Mészáros Károly 6000 forintért vásárolta meg a Magyar Nemzeti Múzeum számára. A kiállításon több mű is az ő gyűjteményéből származott: így Rajnis József *A' magyar Helikonra vezérlő kalauza*; Bessenyei György *Hunyadi Lászlója*; *A magyar politikai szónoklat kézikönyve a legrégebb időktől a jelenkorig* című kötet és Hellebrant Árpád *A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában lévő ősnymtatványok jegyzéke* című könyve, melyet a szerző személyesen neki ajánlott.

Horvát Árpád 1820. február 23-án született Pesten. Édesapja, Horvát István történétíró, édesanyja Szepessy Karolina volt. Középiskolai tanulmányait Székesfehérvárott végezte, majd a pesti egyetemen tanult. 1837-ben bölcsészdoktori, 1840-ben jogi doktori, 1841-ben ügyvédi oklevelet szerzett. 1846-tól a pesti egyetemen az oklevél- és címertan helyettes, majd 1848-tól rendes tanára lett. A szabadságharc idején a pesti egyetemi légión első kapitányként szolgált. 1857-től a pesti kereskedelmi akadémián magyar nyelvet és irodalmat oktatott. Hazafias szellemű tanári tevékenysége miatt a Bach-rendszer tanügyi hatósága megrovásban részesítette őt. Ugyanebben az évben az Egyetemi Könyvtár tisztviselője lett. 1871 és 1873 között első óra, 1874-től 1876-ig igazgatója is volt az intézménynek. 1884-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották. Cikkei jelentek meg a Századokban, a Magyar Könyvszemlében és az Irodalomtörténeti Közleményekben. Az Egyetemes Magyar Encyclopaediának is munkatársa volt. Hazánkban ő foglalkozott először a diplomatika tudományával. 1850-ben kötött házasságot Petőfi özvegyével, Szendrey Júliával. 1894. október 26-án hunyt el Budapesten.

Főbb művei: *Néhány szó a Budapesti Magyar Királyi Egyetemi Könyvtár rendezése és címtározása ügyében* (1876), *Oklevéltani jegyzetek* (1880–1884), *Mabillon János, a diplomatika megalapítója* (1885).

Felhasznált irodalom

Funke, Fritz: *Könyvismeret*, Osiris Kiadó, Budapest, 2004.

Galli Katalin: *A könyv története I–II.*, Hatágú Síp Alapítvány, Budapest, 2004–2005.

Kósa László (szerk.): *Magyar művelődéstörténet*, Osiris Kiadó, Budapest, 2000.

Markó László (főszerk.): *Új magyar életrajzi lexikon*, Magyar Könyvklub, Budapest, 2001.

Péter László (főszerk.): *Új magyar irodalmi lexikon II.*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000.

Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái IV.*, Hornyánszky Viktor Kiadóhivatala, Budapest, 1896.